

ЛЕНЕ РЕЙЧЕЛ АНДЕРСЕН
і ТОМАС БЙОРКМАН

БІЛЬДУНГ

НОРДИЧНИЙ СЕКРЕТ
КРАСИ ТА СВОБОДИ

*Переклала з англійської
Оксана Олійник-Андрусяк*

УДК 304(48)(02.062)

А 65

Андерсен Лене Рейчел, Бйоркман Томас

А 65 Більдунг. Нордичний секрет краси та свободи / пер. з англ.

Оксана Олійник-Андрусак — К. : Наш Формат, 2021. — 496 с. : іл.

ISBN 978-617-7866-78-6 (паперове видання)

ISBN 978-617-7866-79-3 (електронне видання)

У чому ж секрет нордичних країн? У Більдунгу — так скандинави називають усебічний і гармонійний розвиток особистості й суспільства. І скандинави зробили з нього не просто філософський концепт, а практичну ідею. Вони цілеспрямовано трансформували систему освіти і взялися за найслабшу ланку: почали культурно, інтелектуально, морально та емоційно розвивати селян. І за століття це до невпізнаності змінило нордичні держави.

Чи можна цю ідею використати нині, коли світ суттєво змінився? Чи актуальна вона, скажімо, для України? Чому так важливо розвивати потенціал кожної особистості? На ці й інші запитання відповідають автори книжки.

УДК 304(48)(02.062)

За підтримки:

фінансової групи
ICU, Макара
Пасенюка,
Костянтина
Стеценка
та Руслана
Кільмухаметова

CEO Club
Ukraine

компанії
Kernel

української
продуктової
ІТ-компанії
EVO

System
Capital
Management

Особлива подяка Валерієві Пекарю

На обкладинці використано роботу скульпторки Боббі Карлайл (Bobbie K. Carlyle, sculptor. Loveland, Colorado, USA; BobbieCarlyle@gmail.com, BobbieCarlyleSculpture.com).

Усі права застережено. All rights reserved

© Lene Rachel Andersen, Tomas Björkman, 2017

© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання,
оригінал-макет, 2021

ISBN 978-617-7866-78-6 (паперове видання)

ISBN 978-617-7866-79-3 (електронне видання)

Зміст

<i>Передмова</i>	7
<i>Вступ і огляд</i>	14

ЧАСТИНА ПЕРША

ЗАГАЛЬНА КАРТИНА

<i>Розділ 1</i>	Чи справді нордичні країни такі особливі?	27
<i>Розділ 2</i>	ОСОБИСТА СВОБОДА І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ. ПСИХОЛОГІЯ	40

ЧАСТИНА ДРУГА

ОСОБИСТА СВОБОДА І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ФІЛОСОФІЯ БІЛЬДУНГУ

<i>Розділ 3</i>	Зовсім інша Європа.	75
<i>Розділ 4</i>	Прелюдія до більдунгу	88
<i>Розділ 5</i>	Німецька весна	112
<i>Розділ 6</i>	Більдунг і розвиток его	177

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

СКАНДИНАВСЬКА ВЕСНА. ЗАПРОВАДЖЕННЯ БІЛЬДУНГУ

	Введення в нордичний контекст	187
<i>Розділ 7</i>	Данська весна	188
<i>Розділ 8</i>	Норвезька весна.	240

<i>Розділ 9</i>	ШВЕДСЬКА ВЕСНА	258
<i>Розділ 10</i>	Підсумки скандинавської весни НАРОДНИЙ БІЛЬДУНГ 1.0	284
<i>Розділ 11</i>	Модерна весна. Народний більдунг 2.0	289

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

АНАЛІЗ НАШИХ ВІДКРИТТІВ

<i>Розділ 12</i>	Що відбувалося в інших місцях? КОНТРОЛЬНІ КЕЙСИ	323
<i>Розділ 13</i>	Чи обґрунтоване наше мислення?	347
<i>Розділ 14</i>	Скандинавія сьогодні: САМОРУЙНУВАННЯ В ДІІ	363
<i>Розділ 15</i>	Що ми з'ясували під час написання цієї книжки	375

ЧАСТИНА П'ЯТА

ПОГЛЯД У МАЙБУТНЄ

<i>Розділ 16</i>	Чи може нордичний досвід ПРИНЕСТИ КОРИСТЬ РЕШТІ СВІТУ?	397
<i>Розділ 17</i>	СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ	409
<i>Розділ 18</i>	Де ми зараз? Виклики, ПЕРЕШКОДИ Й МОЖЛИВОСТІ ВИБОРУ	425
<i>Розділ 19</i>	Яким буде БІЛЬДУНГ 3.0?	451
<i>Розділ 20</i>	З нетерпінням чекаємо НА СПІЛКУВАННЯ З ВАМИ	478
	<i>Додатки</i>	482
	<i>Бібліографія</i>	488

ПЕРЕДМОВА

ЄВРОПЕЙСЬКА ІСТОРІЯ КРАСИ ТА СВОБОДИ

Ми, люди, зазвичай не розв'язуємо проблем, із якими стикаємося. Розв'язуємо проблеми, які розуміємо, — якщо відчуваємо, що маємо це зробити. Однак іноді трапляється так, що стикаємося з новим питанням і розглядаємо його як таке, яке маємо вирішити, але не розуміємо його складності й замість вирішити одну проблему, створюємо нову.

За винятком метеорита, що падає на Землю, проблеми, з якими стикаємось як вид, ми створюємо самі. Зміна клімату, перенаселення, бідність, забруднення, війни, тероризм — хоч яку ви назвете, їх усі створили ми. Парадокс, але те, що породило багато цих проблем, колись саме було розв'язанням якогось іншого питання.

Гарна новина полягає в тому, що засоби для вирішення наших проблем існують. Погана ж — у тім, що нам потрібно більше розуміти, аби давати цьому раду. Тож маємо бути відповідальними, свідомими та совісними.

Найбільші проблеми, з якими стикаємося, дуже складні, й тому маємо розуміти наш власний світ на високому рівні складності.

Необхідно володіти системною перспективою — здатністю бачити системи всередині систем. Треба бути спроможними сприймати масштабні закономірності того, що відбувається у світі, здатними наводити фокус усередину — на окремі деталі, також назовні — на повну картину систем у їхній взаємодії. Небагато людей мають розум такої складності, але майже в усіх нас є потенціал для цього.

На перший погляд здається, що нордичні країни (Данія, Фінляндія, Ісландія, Норвегія та Швеція) з усім розібралися: стабільні суспільства, високий рівень свободи особистості, низький рівень корупції, найщасливіші люди у світі, дієві державні установи. Системи суспільного добробуту забезпечують для всіх і охорону здоров'я, і безкоштовну освіту від початкової школи до ступеня магістра, і високий рівень життя. Маємо найкращий «клімат» для бізнесу, високий рівень суспільної довіри та багато іншого.

Цей «ріг достатку» «хорошої країни» завдячує розвитку та використанню потенціалу кожного її громадянина. А також лідерам, які мали системний погляд на наші країни, і виборцям, досить обізнаним, щоб обрати їх, які справді їх обрали. Наші країни розвивало населення, критична кількість людей у якому могла бачити націю загалом, дбала про згуртованість і обирала лідерів із широкою та водночас деталізованою картиною світу в голові. Розуміємо, що це гучна заява, але вона є частиною нордичного секрету, і ми написали книжку, аби показати, що саме маємо на увазі під такою заявою.

Виріши в Данії та Швеції відповідно, можемо підтвердити, що всі згадані чесноти хорошої країни ми відчували, підростаючи, і розуміли, що дорослішання в такому безпечному, сприятливому та щедрому середовищі є благословенням. Наші бабусі й дідусі були фермерами, батьки — приміським середнім класом. Усе, що ми мали зробити, це вирішити, як максимально скористатися дарованими можливостями. Доклавши невеликих зусиль, ми могли увійти в доросле життя добре освіченими, без боргів і впевненими, що система пильнуватиме й допоможе нам, коли щось піде не так.

Ми пишемо цю книжку з трьох причин.

Переконані, що той спосіб, у який нордичні країни дали змогу кожній людині розвинути свій потенціал, можна відтворити де завгодно. Зрештою, щойно необхідні знання про людський потенціал і розвиток стали доступними в суспільстві, пастор, викладач і кілька робітників ферм винайшли власний метод викладання та навчання. Потім він швидко поширився з особистої ініціативи різних людей. Усе це могло б і повторитися.

Знання та особливий метод виховання розвинулися, коли Європа здійснювала перехід від феодальних землеробських абсолютних

монархій до сучасних індустріально розвинених демократій. Це вчення допомогло народам нордичних країн зрозуміти значущість суспільного переходу, зробити його мирним і завдяки йому процвітати.

Замість того, щоб вести війни, наші предки будували інституції та «держави добробуту», що відповідають потребам індустріалізованих суспільств. Ми як вид сьогодні перебуваємо на етапі нового переходу — від індустріалізованих національних держав до цифрової глобальної економіки. Деякі навіть здійснюють цей перехід від домодерного неіндустріалізованого суспільства. Для нього знову знадобляться не лише нові інституції. Перехід має бути значущим для людей і вселяти в них надію, інакше просто почнуться війни.

Наша третя причина написання цієї книжки — глибока фрустрація: нордичні країни, які так ефективно здолали попередній перехід, не готуються до нових викликів. Деякі з них колись були вкрай бідними, але в епоху індустріалізації виробили найкращі можливі рішення та максимально розбагатіли в різних сенсах, а нині руйнують власний успіх. Декілька інституцій уже належним чином не працюють, і немає ні інституційної та політичної волі, ні навичок для розвитку наступного покоління інституцій, які могли б упоратися з викликами XXI століття. Стикаємося з проблемами, яких наші політичні системи не сприймають, тому не знаходимо адекватних рішень.

Натомість політику захоплює маккінзійзм (McKinseyism)*. Консультанти, які ніколи не нестимуть відповідальності перед виборцями, складають дорогі звіти, політики перетворюють це на законодавство, а потім заявляють, нібито вони прийняли наймудріше з можливих рішень, коли зреалізували те, що рекомендували консультанти. Так чи інак, у звітах завжди рекомендують приватизувати. І замість модернізувати та перевинаходити життєво важливу інфраструктуру, продають інституції з підтримки функціонування наших країн тим, хто запропонує вищу ціну. Тимчасом як звичайні люди бояться глобалізації та імміграції й прагнуть національної

---

* Маккінзійзм — обожнювання та покладання великих надій політиками на зовнішніх консультантів (від McKinsey & Company — міжнародної консалтингової компанії, що спеціалізується на вирішенні завдань, пов'язаних зі стратегічним управлінням. Разом із Bain & Company та BCG входить до так званої «Великої трійки»). — Прим. пер.

ідентичності та безпеки, політики розпродують наше «родинне срібло». Те, що колись було націями з візією майбутнього, зводиться до корпоративних частин суходолу з робочою силою в умовах конкуренції.

Політики й активісти по всьому світу дивляться на нордичні країни, бо ми маємо такий вигляд, ніби з усім розібралися. Раніше це було правдою, але більше нею не є. А проте історичний досвід наших країн усе ж варто вивчати: ми з'ясували, як розвивати та використовувати загальний потенціал, і людство потребує цього по всьому світу як ніколи. Суть цієї книжки — не вихвалити нордичні країни. Наша мета — розповісти дивовижну історію про свободу, красу, успішні та значущі зміни.

Тож як нордичні країни, власне, стали успішними? Як ми розвинули свій потенціал? У чому наш секрет і чи можуть інші навчатися на ньому? У 1800-х роках північні країни були серед найбідніших у Європі. у Швеції панували такі злидні, що дітей-сиріт виставляли на аукціон як дешеву робочу силу. Коли ми починали досліджувати історію та писати цю книжку, то думали, що маємо гарну ідею, знайшли щось важливе і можемо започаткувати різного роду політичні дебати. Продовжуючи роботу, ми зрозуміли, що існують нордична, європейська й американська історії про те, як і чому розвивалися наші демократії та свободи, і про ці історії ніхто ніколи не розповідав. Ми також знайшли більше історичних доказів своєї гіпотези, ніж могли уявити. Те, що почалось як невелика дискусійна книжка, незабаром перетворилося на ґрунтовне академічне дослідження, і ми захотіли поділитись основними елементами свого надбання. Частково тому, що це захоплива історія, а частково тому, що вона допомагає нам зрозуміти, як виникають процвітання і прогресивні суспільства.

Але найбільше — через те, що людство стикається зі складними проблемами, і вирішити їх можна лише тоді, коли багато людей їх зрозуміє. Віднайдення джерел нашого суспільного та політичного розвитку за останні 250 років створює виразне культурне полотно, яке пояснює, чому деякі країни так добре функціонують. Ті джерела дають нам ключі. Вони не повністю нордичні, тут і британський, французький, німецький та швейцарський досвід, важливий внесок Греції, Італії, Моравії (нині частини Чехії) та США. Такі джерела

формували не лише Європу, а й США. Це розповідь про трансатлантичну красу і свободу.

Своїм виданням ми сподіваємось охопити чотири основні групи читачів, які зазвичай розходяться у своїх книжкових уподобаннях (це якраз одна з проблем, із якими стикаємося сьогодні, — ізольовані камери недостатніх знань). Цими чотирма групами є:

- представники галузей, пов'язаних із політикою та економікою;
- представники галузей, пов'язаних із розвитком людини;
- представники галузей, пов'язаних із літературою та мистецтвом;
- громадяни, котрі впливають на життя свого суспільства, як-от політики, волонтери, члени партій чи виборці, які шукають нових кутів зору.

З огляду на цю різноманітну цільову групу читачів хтось, напевно, замислиться над частинами нашої книжки: «Чому мені потрібно знати щось про Руссо та Гердера? Чому мушу цікавитися ВВП в розрахунку на душу населення? Чому так багато цитат Шиллера? Чи справді цей данський король такий актуальний, я ж не данець! Як цей старий матеріал може бути актуальним у XXI столітті?»... Дехто може читати, міркуючи над іншим: «Як так сталося, що я ніколи раніше не знав про цей зв'язок? Чому на уроках історії в школі про це не говорили? Чи економіка моєї країни справді залежить від філософії? Якими були б такі розвиток чи інституція сьогодні? Де могли б знадобитися мої знання? З ким би було найліпше це обговорити?».

Враховуючи різноманітну цільову групу читачів, ми вирішили зробити позитивний досвід читання пріоритетнішим за академічну документацію та примітки у книжці. Натомість основні джерела, які згадуються в тексті, є у бібліографії в кінці видання, а всі наші джерела, включаючи корисні посилання, є в інтернеті за адресами:

- nordicsecret.org/sources-alphabetically
- nordicsecret.org/sources-by-chapter

На сайті nordicsecret.org ви також зможете брати участь в обговореннях, ділитися коментарями й допомагати нам із додатковою та/або суперечливою документацією.

Написавши першу чернетку книжки, ми надіслали її близько 100 європейським та американським дослідникам, політикам і людям зі сфери мистецтва, щоб отримати зворотний зв'язок та пропозиції. Ми також провели три круглі столи в Берліні, Лейдені та Стокгольмі, щоб розпочати європейський дослідницький діалог про людський і суспільний розвиток у XXI столітті.

За відгуки, внесок і вагомі думки ми хотіли б подякувати таким людям: Мішелі Альгадеф-Джонс, Дену Андерсену, Бо Андерссону, Ларсу Андреассену, Річарду Беллу, Стурлі Б'єркакер, Ларсу Торкільду Берну, Метте Гвіду Брокманну, Йосу ван ден Брукові, Артурові Брюльмаєру, Андерсові Бурману, Майклові Боссу, Полові Коббену, Ларсові Денцику, Петерові Дютофту, Крістіні Ельфгаг, Тобіасу Етцольду, Мерелі ван Гіл, Расмусові Глентою, Дікові Голмгрену, Томасові Джордану, Бентові Реймонду Йоргенсену, Флеммінгові Йоргенсену, Артурові Коку, Тедді Гебо Ларсену, Джероен Люттерс, Кайрі Менсінк, Марійн Морман, Джо Моран-Елліс, Йонатану Реймсу, Беаті Ріхтер, Мірте Рішен, Йонатану Роусону, Джині Сервант, Гайнцові Зюнкеру, Юджинові Суторіусу, Міхелю Толману, Ад Вербрюгге, Оле Вінду, Яну Віссеру, Крістіану Вельзелю, Коєну Вессельсу, Матильді Вестерман, Гуннару Веттербергу, Майклу Вінклеру, Оліверу Зелнеру та Єнсові Остергаарду.

Томас хоче подякувати також Лене за те, що вона була сильним і невтомним рушієм цього книжкового проекту, провела основну частину складної роботи, яка знадобилася, коли він вийшов за межі наших початкових планів.

Лене хотіла би подякувати Томасу за натхненні та плідні дискусії, розходження в думках, робочі сесії та годинні телефонні дзвінки. Було дуже приємно.

Нам особисто пощастило зростати в суспільствах, які поклали на нас найвищі сподівання, забезпечували життєвими навичками та дали нам унікальні можливості. Не бачимо жодної причини, чому б усім на планеті не мати таких можливостей, доступу до змістовного, повноцінного життя та свободи. Навіть більше, ми переконані, що,

якби всі насолоджувалися однаково широкими можливостями, людство змогло б вирішити свої проблеми, створити стійку глобальну економіку й не просто врятувати природне довкілля, а забезпечити планеті процвітання.

Цінуємо культурну різноманітність і різні традиції в усьому світі. Наш нордичний секрет може допомогти збільшити це розмаїття та сприяти його гідному поцінуванню на глобальному рівні, а також «поглибити» місцеве культурне коріння. Сподіваємося, що зможемо надихнути на структурні зміни та людський прогрес, а не на культурний імперіалізм або глобальну монокультуру. Тішимося надією — нордичний секрет дасть можливість людям зберігати і розвивати свою місцеву культурну спадщину та допоможе їм знайти більше сенсу й мети в нашому мінливому світі.

Отже, у чому полягає цей секрет? Що ми маємо на увазі під ментальною складністю й розвитком потенціалу кожного? Що конкретно означає термін «системна перспектива» та як можна її здобути?

Ми сподіваємося, що вам сподобається дізнаватися про це.

*Лене Рейчел Андерсен
і Томас Бйоркман*

ВСТУП І ОГЛЯД

Помандруймо у справжню подорож — історичну, культурну, академічну, інтелектуальну та, можливо, емоційну. Отже, перш ніж розпочати, дозвольте нам ознайомити вас із тим, що попереду.

Ми збираємося розкрити феномен дуже специфічного та цілеспрямованого політичного проекту, який зумовив успіх нордичних країн — і не в останню чергу вдалий перехід від бідних сільськогосподарських до багатих індустріальних країн. Річ у тім, що ключові культурні й політичні діячі 1800-х років вбачали потребу в інкультурації та особистісному звільненні сільсько-го населення. Пастори-візіонери, інтелігенція, письменники, політики, деякі аристократи і члени королівської родини бачили, що феодальна структура ось-ось зруйнується, відбудеться масове переселення в міста, тож здольникам*, селянам, фермерам, а згодом і робітникам знадобляться навички читання та письма, щоб стати відповідальними громадянами.

Загалом населення, зокрема сільськогосподарські працівники, некваліфіковані робітники та жінки, крім міської буржуазії, мало стати чимось більшим, ніж просто робочою силою. Усі ці люди мусили перетворитися на відповідальних осіб, які дбали б про свою країну і могли брати участь у житті суспільства. Для цього їм належало б

---

* Здольник, здольщик — землероб (рільник), який користувався землею на правах здольщини, земельної оренди, за якої плата за наділ вноситься не грошми, а часткою врожаю. — *Прим. пер.*

ідентифікувати себе зі своєю нацією та відчувати власну колективну ідентичність як народ.

Близько 1800 року більшість населення в основному ототожнювала себе зі своїми сім'єю та селом. Їхні пастор і землевласник були для них місцевою владою, короля вони вважали далеким суворим батьком, але не мали уявлення про інших людей, таких самих, як вони, котрі мешкали в інших частинах їхньої власної країни.

Аби всім цим людям розвинути ідентичність, національну вірність і згуртованість, вони потребували багатшого та складнішого внутрішнього світу. Мали розвивати почуття відповідальності перед собою та суспільством, рости морально, емоційно й інтелектуально. Одне слово, їм було необхідне те, що за сучасною психологічною термінологією називається розвитком его*.

Коли говоримо про це саме так, теза звучить дуже дивно. Особливо коли наголошуємо: то був політичний проект 150–200-річної давності. А проте це феномен, який ми збираємося прояснити. У 1800-х роках існувало напрочуд «модерне»** на ті часи уявлення про людський розум, але його проігнорували і втратили. Це уявлення стояло за цілеспрямованими політичними зусиллями, які фактично таки спрацювали. Ключове те, що замість психологічного розвитку чи розвитку его тоді називали це інакше.

* В основі концепції его лежить теорія розвитку его американської психологині Джейн Льовінджер, яка розглядає це поняття як механізми саморегуляції, контролю і опанування своєї поведінки. Розвиток его — це поступове набуття більшої автономії, більшого керування своєю поведінкою, більшого контролю над мимовільними механізмами. Его не дорівнює особистості в цілому, воно радше віддзеркалює те, що людина осмислює як своє Я, споглядаючи його зсередини. Найчастіше его в контексті цієї книжки розглядатиметься як певна карта реальності людини; переконання і досвід, які формують глибинну структуру і основні рушійні сили, які мотивують людину. Пізніше теорію розвитку его розвинула учениця Дж. Льовінджер Сюзанна Кук-Гройтер та інші американські психологи-девелопменталісти — Білл Торберт, Роберт Кіган, Террі О'Фалл та інші. — *Прим. наук. ред.*

** «Модерн» тут треба розуміти як філософсько-історичну категорію, позначену такими підходами, як критичне мислення або відмова від традиції; пріоритетність індивідуалізму, свободи та формальної рівності; віра в неминучий соціальний, науково-технічний прогрес, раціоналізацію та професіоналізацію; рух від феодалізму до капіталізму та ринкової економіки, індустріалізації, урбанізації та секуляризації, розвитку національної держави, представницької демократії, публічної освіти (дефініція Мішеля Фуко: Foucault, Michel. 1977. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, translated by Alan Sheridan. London: Penguin Books, Ltd. 170–77). — *Прим. наук. ред.*

На верхівці нордичних суспільств стояли люди, які усвідомлювали брак ментальної складності, обговорювали це й писали про це. Вони розуміли, що прості люди не готові до змін, які переживало їхнє суспільство, і що з цим треба щось робити. Деякі інтелектуали були занадто різкими в судженнях щодо людей, які не мали необхідних знань, упевненості в собі та ментальної складності, аби відповідати викликам 1800-х років. Ці представники еліти використовували дуже різний (а в деяких випадках і не зовсім політкоректний) лексикон щодо нижчих класів і мали на увазі саме те, що казали. Інтелектуали хотіли, щоб люди думали, відчували і діяли інакше. Але ось цікавий та вагомий чинник: вони хотіли розвивати в загалу почуття відповідальності та згуртованості, але не бажали диктувати людям, що ті мали думати чи як повинні діяти. Прагнули, щоб населення могло стати «автором» власного життя і брало участь у створенні нового суспільства. Жадали, щоб усі люди могли думати про себе і висловлювати свою незгоду на вищому рівні.

Натхнення прийшло з Великої Британії, Німеччини, США, Франції та Швейцарії. Філософ Ентоні Ешлі-Купер Шефтсбері надихнув континентальних філософів у 1700-х роках, Гете викликав «Бурю і натиск»^{*} 1774 року, а Декларація незалежності США в 1776-му породила надії на європейську емансипацію. Французька революція 1789 року надихнула інтелектуалів по всій Європі сподіватися на політичну свободу, як у Сполучених Штатах, але подальше кровопролиття потрясло всіх, і настало помітне розчарування.

Із надіями на політичну свободу, в суперечках і хаосі в 1790-х роках німецькі мислителі розвивали романтизм, близько 1810 року наполеонівські війни спричинили націоналізм, і все це породило романтичний націоналізм, який станом на 1810-ті став головним культурним чинником. На відміну від німців швейцарський педагог Йоганн Песталоцці відкрито писав про зміни в суспільстві, а його увага зосереджувалася на педагогіці та розширенні можливостей бідняків через освіту.

^{*} «Буря і натиск» (Sturm und Drang) — період в історії німецької літератури, пов'язаний із відмовою від культу розуму, притаманного класицизму, на користь яскравої емоційності та опису крайніх проявів індивідуалізму, інтерес до яких характерний для передромантизму. — *Прим. пер.*

Виникло розуміння того, що люди повинні вміти контролювати свої емоції, інтерналізувати* норми суспільства та брати на себе індивідуальну моральну відповідальність. Німецькою мовою такий розвиток его особистості називався більдунг (Bildung).

Завдяки цьому іdealізму, романтичному націоналізму та філософії більдунгу в нордичних країнах почалися заняття з читання й письма, більдунг став «хітом сезону». Але німецькі ідеали були занадто високими, щоб захопити селян, яким бракувало того, що нині назвали б культурним капіталом. То були побожні, прагматичні сільські люди, які читали лише свою Біблію, збірник церковних гімнів і катехізис Лютера. Щоб достукатися до них, довелося зробити одночасно кілька зусиль. Спочатку прогресивне законодавство трансформувало данську шкільну систему, потім поети розпалили націоналізм, і врешті розумний пастор додав до цього коктейлю трохи англійського прагматизму, щоби спустити високі німецькі ідеали на землю і втілити їх у життя.

Хоч як дивно це звучить, надії американської та французької революцій, романтичного націоналізму німецьких іdealістів та індустріального прагматизму Великої Британії зійшлися до купи у фермерському будинку на маленькому данському острові Фюн 1851 року. Згаданий мудрий пастор був одним із фінансових та інтелектуальних спонсорів великого прориву, а здійснили цю справу один затятий учитель і кілька 18-річних працівників ферми. Те, що вони вигадали, — це цілеспрямований розвиток его, відомий як «народний більдунг» (folk-Bildung). Так було знайдено шлях до розвитку потенціалу кожної людини.

Завдяки цьому протягом наступних 100 років нордичні країни в мирний спосіб перетворювалися з бідних і знедолених землеробських країн на найбагатші індустріально розвинені держави світу. Це дивовижна історія, і ми дуже любимо її розповідати.

---

* Інтерналізація — прийняття особою норм, цінностей, поглядів, які зовні нав'язуються батьками, вихователями, суспільною групою; один із головних механізмів соціалізації та суспільного розвитку людини. — *Прим. пер.*

НАШІ ГІПОТЕЗИ ТА ЗАПИТАННЯ

Дві речі спонукали нас написати цю книжку. По-перше, підозра про наявність збігу між розвитком его, як він описується сучасною психологією розвитку, та давньою концепцією більдунгу. По-друге, досить сильне припущення про вплив народного більдунгу на нордичні країни і водночас — лише розпливчасті знання про нього. Коли ми почали вивчати розвиток концепції більдунгу та народного більдунгу нордичних країн, ми зрештою почали працювати з такими п'ятьма гіпотезами та дев'ятьма запитаннями.

1. Сучасна концепція розвитку его — більш-менш така сама, як і стара концепція більдунгу.
  - Якщо це правда, наскільки вони насправді близькі між собою?
2. Народний більдунг відрізняється від просто освіти дорослих.
  - Наскільки великою є ця різниця?
3. Народний більдунг відіграв значну роль у розвитку нордичних суспільств станом на середину 1800-х років.
  - Наскільки значною була його роль?
  - Як глибоко вчителі, пастори, політики та інші ініціатори народного більдунгу в нордичних країнах розуміли початкове значення більдунгу, а отже, й розвитку его, 150–200 років тому?
  - Якщо ініціатори народного більдунгу насправді усвідомлювали психологію розвитку, то яку роль відіграв психологічний розвиток у поступі сучасних нордичних країн?
4. Нордичні країни стали успішними завдяки цілеспрямованому культурному, інтелектуальному, моральному та емоційному розвитку найменш освіченої частини населення.
  - Наскільки це було цілеспрямованим?

- Чи на багатьох людей це вплинуло і як саме?
5. На прикладі нордичних країн можна пройти універсальний урок зі створення демократичних і стабільних суспільств.
- Як нордичний досвід може принести користь решті світу?
  - Чи здатний історичний досвід переходу від абсолютних феодальних монархій до індустріально розвинених національних держав якимось чином допомогти нам у переході від індустріально розвинених національних держав до цифрової глобалізованої економіки, котра має зробити нас глобальною спільнотою?

Зміст цієї книжки

Ми пишемо цей текст, не щоб похизуватися рідним куточком світу, а щоб поділитися деякими уроками про те, як створювати успішні та добре організовані суспільства, де щасливі люди можуть вести повноцінне життя.

Із практичних причин зосередимося на трьох скандинавських державах: Данії, Норвегії та Швеції. Вивчаючи ситуацію в нордичних країнах сьогодні, ми також розглянемо Ісландію й Фінляндію, але, повертаючись до історії, будемо звужувати наш північний фокус. По-перше, через мовний бар'єр: ніхто з нас не читає ісландською чи фінською. По-друге, аби книжка була якомога компактнішою. Натомість використаємо Фінляндію як «контрольний кейс» наприкінці та сподіватимемося, що ісландці та фіни нас пробачать.

Книжка складається з 5 частин і 20 розділів, які дещо відрізняються за змістом, обсягом і стилем.

ЧАСТИНА ПЕРША. ЗАГАЛЬНА КАРТИНА

Розділ 1. Чи справді нордичні країни такі особливі?

Факти й статистика про нордичні країни сьогодні.

Розділ 2. Особиста свобода і відповідальність.

Психологія

Сучасні моделі людського розвитку та сенсотворення.

Що таке розвиток его?

ЧАСТИНА ДРУГА. ОСОБИСТА СВОБОДА ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ФІЛОСОФІЯ БІЛЬДУНГУ

Розділ 3. Зовсім інша Європа

Повертаємося на 350 років, щоб дізнатись, як європейці розуміли світ, перш ніж винайшли більдунг.

Розділ 4. Прелюдія до більдунгу

Купка філософів дослідила наші емоції й те, як працює наш розум.

Розділ 5. Німецька весна

Поняття свободи та людського розвитку в кінці 1700-х та 1800-х років. Що таке більдунг?

Розділ 6. Більдунг і розвиток его

Наскільки вони однакові? Є чимало подібного, але більдунг складніший.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ. СКАНДИНАВСЬКА ВЕСНА. ЗАПРОВАДЖЕННЯ БІЛЬДУНГУ

Розділ 7. Данська весна

Як більдунг перетворився на народний більдунг і трансформував країну.

Розділ 8. Норвезька весна

Як данський винахід потрапив до Норвегії й отримав додатковий шар.

Розділ 9. Шведська весна

Як німецький, французький і данський здобутки надихнули шведів.

Розділ 10. Підсумки скандинавської весни. Народний більдунг 1.0

У чому полягали подібності та відмінності між Данією, Норвегією і Швецією, коли ті розвивали народний більдунг?

Розділ 11. Модерна весна. Народний більдунг 2.0

Зміни в усій Скандинавії після 1880 року.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА.

АНАЛІЗ НАПРАЦЬОВАНОГО МАТЕРІАЛУ

Розділ 12. Що відбувалося в інших місцях? Контрольні кейси

Як можемо перевірити важливість і результати народного більдунгу, якщо не здатні повторити історію?

Ми розглядаємо Фінляндію, Швейцарію, поганий стан справ у Німеччині в еру нацистів, рух за громадянські права в США, імміграцію нордів до США та внесок кооперативів у економіку 19 країн.

Розділ 13. Чи знаходить наше мислення підтримку?

Робимо висновок щодо своїх гіпотез 2, 3 та 4.

Розділ 14. Скандинавія сьогодні: саморуйнування в дії

Як Данія та Швеція руйнують свої культурну спадщину та суспільний успіх.

Розділ 15. Що ми з'ясували, пишучи цю книжку

Досліджуємо деякі додаткові відомості, які стали для нас сюрпризом. Окрім усього іншого, ми цілком упевнені, що

відкрили не тільки нордичний секрет, а й секрет франк-масонства, — читайте далі...

Частина п'ята. Погляд у майбутнє

Розділ 16. Чи може нордичний досвід принести користь решті світу?

Деякі конкретні уроки та висновки щодо нашої п'ятої гіпотези.

Розділ 17. Соціальні трансформації

Як суспільства зазвичай трансформуються та стають складнішими завдяки технологічному розвитку.

Розділ 18. Де ми зараз? Виклики, перешкоди й можливості вибору

Що насправді відбувається у світі просто зараз завдяки новим технологіям.

Розділ 19. Яким буде б'їлдунг 3.0?

Ділимося кількома гіпотезами щодо шляху в майбутнє.

Розділ 20. Висновки

Продовження розмови.

Народний б'їлдунг поспішає на допомогу. Наш висновок

Якщо маємо підбити підсумки щодо нордичного секрету, то ось що ми з'ясували.

Б'їлдунг — це процес індивідуального дорослішання та прийняття на себе дедалі більшої особистої відповідальності перед сім'єю, друзями, співгромадянами, суспільством, людством, нашою зем-

ною кулею та глобальною спадщиною нашого виду. Водночас це насолоджування та користування дедалі більшими особистими, моральними та екзистенційними свободами. Більдунг означає інкультурацію та навчання протягом усього життя, які дають нам змогу рости і змінюватися, екзистенційну й емоційну глибину, довічну взаємодію та боротьбу нових знань, культури, мистецтва, науки, моралі, етики, духовності, релігії, естетики, перспективи, людей та істин, він означає громадянську активність у дорослому віці. Більдунг — постійний процес, який ніколи не закінчується.

Починаючи з 1800 року пастори-візіонери, інтелігенція, педагоги, автори та політики в нордичних країнах спостерігали, як змінюється світ. Близько 1850 року й особливо станом на 1860-ті масштабний розвиток внутрішнього «я»/єго перетворився на свідомий курс. Люди потребували більдунгу — явища, ретельно дослідженого та описаного багатьма європейськими мислителями. Зокрема потрібно було рости та змінюватися селянам, якщо вони мали впоратись із суспільним переходом, а освічена еліта розвивала для цього інституції. Оскільки більдунг був глибоко значущим для людей і наділяв їх додатковими правами та можливостями, вони полюбили його, спільно творили його та взяли на себе відповідальність за нього. Хай хто брав у ньому участь, він отримував задоволення і розвивав свій потенціал у своєму власному темпі.

У нордичних країнах широко запровадили психологію розвитку, спрямовану на зміну способу нашого життя. Це звільнило всі покоління — від наших прапрабабусь і прапрадідусів і до кінця тисячоліття, підвищило наші очікування від нас самих і наших політичних лідерів. Це допомогло нашим попередникам упоратися з дедалі більшою складністю життя, розвинути здорові інституції та сформувати успішні суспільства. Це також дало їм змогу виробити здоровий націоналізм, який не перетворився на національний шовінізм, а допоміг забезпечити високий рівень суспільної відповідальності та довіри. Оце і є нордичний секрет — народний більдунг.

ЧАСТИНА ПЕРША

ЗАГАЛЬНА КАРТИНА

Про нордичні країни сьогодні.
Дослідження розвитку его:
що це таке?

ЧИ СПРАВДІ НОРДИЧНІ КРАЇНИ ТАКІ ОСОБЛИВІ?

ФАКТИ І СТАТИСТИКА ЩОДО НОРДИЧНИХ ДЕРЖАВ СЬОГОДНІ.
Чому ці країни взагалі варті досліджень?

Чи є нордичні країни винятковими? Справді? Може, ми просто самозакохані «нордисти» й виконуємо доручення своїх національних туристичних департаментів? Чи справді в Ісландії, Данії, Норвегії, Швеції та Фінляндії є щось важливе, варте вивчення?

Дозвольте розпочати історією з реального життя, коли Лене вирушила читати лекцію до Швеції.

Був морозяний холодний листопадовий ранок, і лише почало світати, коли я попрямувала велосипедом до вокзалу. Чекаючи потяга на пероні, підстрибуючи на місці, щоб не замерзнути, думала про те, що попереду маємо три похмурі місяці. Від середини листопада до середини лютого більшість зайнятого населення в темряві ходитиме вранці на роботу, проводитиме кілька годин при денному світлі в офісі, а потім повертатиметься додому в цілковитій темряві. Я мешкаю в Копенгагені (Данія), а в Ісландії, Норвегії, Швеції та Фінляндії ще темніше: моргнете – і того дня пропустите сонце.

А проте, згідно з рейтингом країн світу за рівнем щастя населення, рік за роком ми виявляємося одними з найщасливіших людей на планеті.

Хоч як дивно, у так само темній і холодній Канаді люди щасливіші, ніж у Швеції, а швейцарці зі схожим кліматом, але довшим світловим днем, — єдині, хто справді кидає виклик нордам. Нідерланди, Нова Зеландія та Австралія теж є членами «щасливого клубу». Переважно одні й ті самі десять країн рік за роком опиняються в першій десятці, і серед них — усі п'ять нордичних держав. Чому?

Коли я сіла в поїзд, година пік закінчилась. Зайняла місце, як і чоловік навпроти. Ми коротко кивнули і злегка усміхнулися, щоб визнати присутність одне одного. Інший чоловік сидів попереду сам, але я його не бачила за високими спинками. Коли ми переїхали міст до Швеції, задзвонив його телефон і відбулася якась важлива ділова угода.

Я мала попереду три години в поїзді. Дістала книжку і заклала у вуха навушники.

Коли поїзд подолав міст до Швеції, два митники забажали побачити мої документи. Я вийняла навушники та показала їм водійське посвідчення.

Таблиця 1. Держави з найщасливішим населенням

Рейтинг	2015	2016	2017
1	<i>Швейцарія*</i>	Данія	Норвегія
2	Ісландія	<i>Швейцарія</i>	Данія
3	Данія	Ісландія	Ісландія
4	Норвегія	Норвегія	<i>Швейцарія</i>
5	<i>Канада</i>	Фінляндія	Фінляндія
6	Фінляндія	<i>Канада</i>	<i>Нідерланди</i>
7	<i>Нідерланди</i>	<i>Нідерланди</i>	<i>Канада</i>
8	Швеція	<i>Нова Зеландія</i>	<i>Нова Зеландія</i>
9	<i>Австралія</i>	<i>Австралія</i>	<i>Австралія</i>
10	<i>Нова Зеландія</i>	Швеція	<i>Швеція</i>

Рейтинг країн світу за рівнем щастя населення — це опитування, яке встановлює черговість 155 країн за шістьма показниками: свобода, великодушність, здоров'я, соціальна підтримка, дохід і надійний уряд. worldhappiness.report.

* Тут і далі курсивом позначено ненордичні країни. — Прим. ред.

Після кризи з біженцями у 2015 році маємо ідентифікувати себе, подорожуючи з Данії у Швецію. Це незвично. Із середини 1960-х між нами діяв паспортний союз, який давав змогу ісландцям, данцям, норвежцям, шведам і фінам вільно подорожувати в межах нордичних країн, але тисячі біженців, які пройшли через Європу, припинили це. Я відчула себе ображеною, що мої політики не вирішили цього питання і що, їдучи до Швеції, маю себе ідентифікувати. Але двоє офіцерів поставилися до мене дуже дружньо та приязно. Навіть дві сирійські жінки, яких я бачила в поїзді минулої своєї подорожі, не зустріли нічого, крім доброти й поваги до себе. Вони мали вийти з поїзда, але їх доброзичливо поінформували про їхні права щодо пошуку притулку. Орган прикордонного контролю продемонстрував людський капітал у всій його красі. Так проявили себе дві найбагатші країни світу, які борються за баланс між правами людини, національною безпекою та соціальним добробутом, між ідеалізмом і реалізмом.

Таблиця 2. Індекс людського капіталу (2016 рік)

	рейтинг	бали	
Фінляндія	1	85,86	
Норвегія	2	84,64	
Швейцарія	3	84,61	
Японія	4	83,44	
Швеція	5	83,29	
Нова Зеландія	6	82,79	
Данія	7	82,47	
Нідерланди	8	82,18	
Канада	9	81,95	
Бельгія	10	81,59	
Німеччина	11	81,55	
Австрія	12	81,52	
Сингапур	13	80,94	
(...)			
Ісландія	20	79,74	

*Індекс людського капіталу від Всесвітнього економічного форуму кількісно визначає, як 130 країн розвивають і застосовують свій людський капітал, та відстежує прогрес у часі.
reports.weforum.org/human-capital-report-2016/rankings/.*

За даними Всесвітнього економічного форуму, Данія, Норвегія, Швеція та Фінляндія входять до першої десятки щодо розвитку людського капіталу, Ісландія — номер 20. У нас також одні з найбільш конкурентоспроможних економік.

Нордичні країни також високо оцінює і решта світу. Відповідно до Індексу «хорошої країни», три з п'ятьох країн входять до першої десятки, Норвегія — номер 13, а Ісландія не є частиною цього опитування, яке охоплює лише 163 країни.

Дивлячись у вікно, цього разу я вже не бачила на платформі біженців. Реалізм переміг над ідеалізмом, Данія запровадила прикордонний контроль на німецькому кордоні, а нордичні політики все ще воюють між собою в пошуках довготермінового рішення. Коли поїзд знову рушив, цього рішення все ще не було. Нам просто доведеться миритися з прикордонним контролем між Данією та Швецією. За вікном пробігав шведський пейзаж, морозяний і білий. У вагоні було приємно і тепло, а через гучномовці

Таблиця 3. Рейтинг конкурентоспроможності 2016 року

	рейтинг	бали	
Швейцарія	1	5,8	
Сінгапур	2	5,7	
США	3	5,6	
Німеччина	4	5,5	
Нідерланди	5	5,5	
Японія	6	5,5	
Гонконг	7	5,5	
Фінляндія	8	5,5	
Швеція	9	5,4	
Велика Британія	10	5,4	
Норвегія	11	5,4	
Данія	12	5,3	
Канада	13	5,3	
(...)			
Ісландія	29	4,8	

Звіт Всесвітнього економічного форуму про глобальну конкурентоспроможність класифікує країни за продуктивністю. reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/competitiveness-rankings/.

нам повідомляли, де можна придбати каву та чай. Мобільний телефон, що належав чоловікові, якого я не бачила, знову почав дзвонити, але той не відповідав на виклик.

Господи!

Чи завжди нордичні країни були такими щасливими й багатими? Ні. У нас не завжди було стільки грошей. Насправді, як стверджує історик та економіст Пол Байрох та як запевняють представники проекту Maddison Historical GDP, у 1830 році нордичні країни були серед найбідніших у Європі. Нікого навіть запідозрити не могли у втечі сюди через гроші — й уже точно не через цей клімат!

Однак вражає, що з 1850-х по 1950-ті роки Данія, Норвегія та Швеція послідовно піднялися на самісіньку вершину європейських

Таблиця 4. Індекс «хорошої країни»

	Загальний глобальний внесок	Наука і технології	Культура	Міжнародний мир і безпека	Світовий порядок	Планета і клімат	Процвітання та рівність	Здоров'я і добробут
1	Швеція	8	3	52	11	7	1	1
2	Данія	4	2	49	3	19	3	6
3	Нідерланди	15	5	42	4	15	10	10
4	Велика Британія	1	11	64	14	22	5	2
5	Швейцарія	10	31	61	10	3	2	5
6	Німеччина	11	7	44	2	17	30	13
7	Фінляндія	7	16	65	12	26	4	4
8	Франція	13	20	47	15	8	20	18
9	Австрія	2	4	71	1	23	18	23
10	Канада	21	22	36	8	29	24	3
11	Ірландія	18	13	51	17	13	23	17
12	Нова Зеландія	6	28	31	19	31	26	14
13	Норвегія	41	36	58	6	2	17	8

Індекс «хорошої країни» визначає внесок кожної країни в загальне благо людства та планети. goodcountry.org/index/overall-rankings.

ЧАСТИНА ПЕРША · ЗАГАЛЬНА КАРТИНА

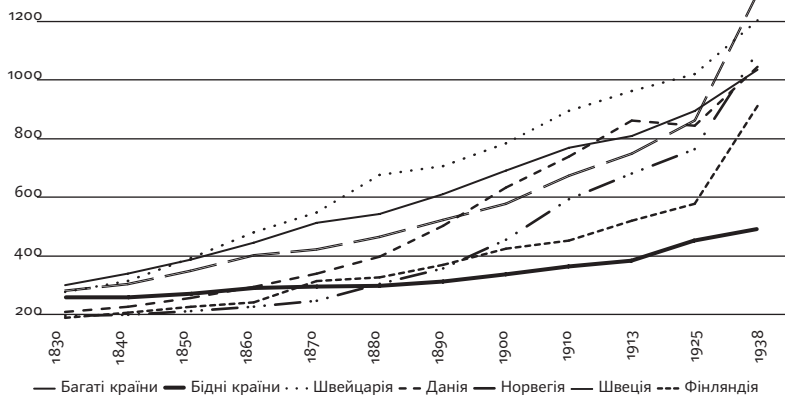

Рисунок 1. Пол Байрох: ВВП (ПКС) на душу населення в доларах США станом на 1960 рік

Джерело: «Валовий національний продукт Європи 1800–1975 років», Пол Байрох, Женевський університет, 1976 рік.

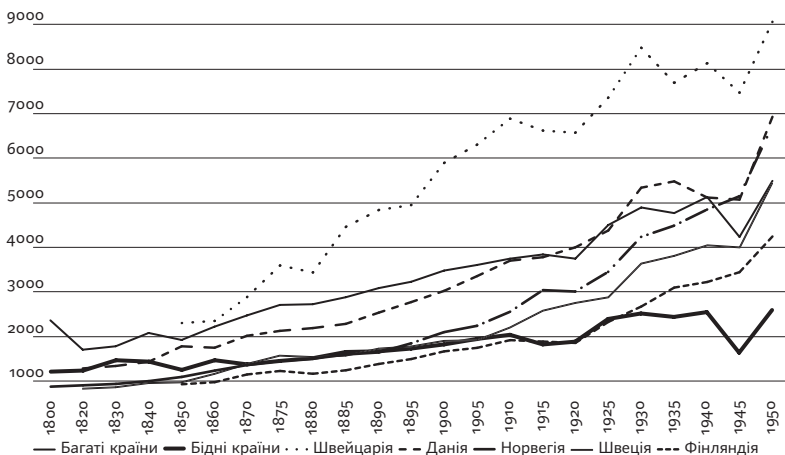

Рисунок 2. ВВП Маддісона на душу населення 1800–1950-го в доларах США станом на 1990 рік

Джерело: Проект Маддісона. www.ggd.net/maddison/maddison-project/home.htm, версія 2013 року.

економік, кожній країні знадобилося на це близько 50 років. Жодна інша держава не зробила чогось подібного, крім Фінляндії, яка розпочала той самий економічний прорив близько 1920-го й завершила його лише за 30 років.

На двох наведених графіках показано валовий національний продукт, ВНП (чи ПКС — паритет купівельної спроможності) та валовий внутрішній продукт, ВВП на душу населення в Європі з 1800 року і далі. Зроблено це за двома різними дослідженнями — Пола Байроха в 1976 році та проекту Маддісона, який стартував 2010-го.

- Бельгія, Франція, Німеччина, Нідерланди та Велика Британія йдуть дуже схожими шляхами, тож ми об'єднали їх у категорію «Багаті країни».
- Австро-Угорщину, Грецію, Італію, Португалію та Іспанію класифікуємо як «Бідні країни». Однак вони не починали свій шлях бідними: на початку 1800-х років ці держави були порівняно багатими (детальніше — у додатку 1).
- Швейцарія надзвичайно багата, тому вона отримує власний окремий графік.

Цікавими в нашому контексті є індивідуальні економічні шляхи розвитку Данії, Норвегії, Швеції та Фінляндії (до 1944 року Ісландія входила до Данії й тому не вказана).

Те, що ми бачимо, — це, вочевидь, якийсь нордичний секрет, що розкривається перед нами, таке собі швейцарське диво. Чи може оновлення через білдунг, про яке ми щойно заявили, справді бути причиною цього?

Коли ми прибули на залізничний вокзал у Мальме, до першого великого залізничного вузла на шведському боці, жінка років 50 зайшла до нашого купе, сіла і сховалася за однією зі спинок.

Потяг знову почав рух. Мобільний телефон того пана вкотре задзвонив. Вона взяла його. О ні! Чоловік, мабуть, зійшов із поїзда на першій шведській станції й забув свій мобільний!

Жінка — очевидно, шведка, а чоловік на іншому кінці — данець. Розмова привернула увагу й пасажира ліворуч від мене:

без сумніву, мобільний телефон має повернутися до свого власника, але як це зробити?

«Через 12 хвилин ми приїдемо до Лунда і пробудемо там кілька хвилин», — сказав чоловік поруч зі мною. Жінка повідомила про це співрозмовникові по телефону. Той, мабуть, десь їхав машиною в одному напрямку з нами, бо згодом, після перемовин, вона сказала, що чекатиме у дверях поїзда, якщо він вчасно дістанеться платформи. Вони домовилися, жінка вимкнула телефон.

У 1800-х роках у нордичних країнах з'явилося багато речей, які могли б пояснити наш економічний прогрес. Це залізниця, провідні комунікаційні технології, наукові прориви, зростання кількості інженерів, індустріалізація, лібералізація економік (тобто скасування гільдій і старих феодальних структур), нові технології в сільському господарстві, державні школи та загальний доступ до початкової освіти. Але такі зміни відбувались і в інших частинах Європи. У Бельгії, Франції, Німеччині, Нідерландах, Швейцарії та Великій Британії подібні вдосконалення продовжували збільшувати ВВП на душу населення, але згадані країни і так були багатими та й географічно перебували в «центрі всього». В Австро-Угорщині, Греції, Італії, Португалії та Іспанії такі поліпшення або не відбулись, або не мали великого економічного значення.

Коли ми під'їхали до станції Лунд, жінка вийшла в коридор із телефоном. Поїзд зупинився, проте чоловіка не було видно.

Соціолог Макс Вебер, мабуть, пояснив би різницю в економічному розвитку між нордичними країнами та Південною Європою відмінностями між протестантськими та католицькими/православними християнськими країнами.

Теологічна цінність праці в протестантизмі відрізняється від католицької через вчення Лютера і Кальвіна про взаємозв'язок між роботою і спасінням. Так само протестантизм здебільшого означав порівняно вищий рівень грамотності, ніж католицизм, адже лютерани повинні були читати Біблію та лютерівський катехізис. А грамотність, як і працьовитість населення, зазвичай впливає на економічний

розвиток. Данія, Норвегія, Швеція та Фінляндія з 1530-х років були протестантськими, і чотири країни, зокрема Швеція, мали найвищі показники рівня грамотності в Європі протягом 1700-х років. І все ж ці держави увійшли в 1800-ті бідними, особливо Швеція. Франція XIX століття була переважно католицькою, як і багато швейцарських кантонів. Католицизм панував у Франції ще з часів Карла Великого, на 1000 років раніше, ніж у нордичних країнах, у швейцарських кантонах принаймні так само довго. І все-таки Франція увійшла в нове століття багатою, а швейцарці стали однією з найкращих економік завдяки своїй праці. Іншими словами: протестантське пояснення Вебера має сенс лише у вузькому контексті.

І тоді, коли годинник на платформі показував, що наближається час нашого відправлення, прибіг власник телефона. Він побачив, як жінка махала рукою. Вони обоє полегшено зітхнули, він отримав телефон, вони засміялись і поділилися кількома фразами про жажіття втрати мобільного. Потяг просигналізував, що дві-рі ось-ось зачиняться, вони побажали одне одному гарного дня, двері зачинились і поїзд рушив.

Коли вона повернулася до купе, ми кивнули, визнаючи одне одного і те, що навіть якби вона не взяла телефон і не зробила все, щоб повернути його незнайомцю, хтось із нас зробив би те саме. Так це зазвичай відбувається. Якби власник не встиг забрати телефон на вокзалі, він зателефонував би знову, і вони, напевно, домовилися б, що вона передасть телефон працівникам поїзда.

Дослідників збиває з пантелику високий рівень довіри. Усвітнє опитування щодо цього рівня від «Наш світ у даних» (Our World In Data) ставить усі п'ять нордичних країн вище від решти в Європі.

Дивно, що існує такий сильний фокус на довірі, а не на відчутті відповідальності, яке є базовим і дає нам змогу довіряти одне одному. Дослідники університетів та аналітичних центрів мають цілі програми, за якими вивчають і досліджують довіру; статті про нашу нордичну довіру публікуються на перших шпальтах у міжнародних ЗМІ. Водночас майже нікому немає діла до відчуття відповідальності.

Чи залишив чоловік свій мобільний телефон, бо вірив, що хтось його знайде і поверне? Точно — ні! Чи повернув він його собі тому, що зовсім не знайома жінка мала почуття відповідальності? Так, безумовно.

Норди не тільки унікальні у своєму економічному розвитку, у нас ще й особливі цінності.

Якщо подивитися на «Світове дослідження цінностей» (World Values Survey) та цінності, що нині характеризують суспільства по всьому світові, то норди випадають із загальної картини й перебувають у дальньому правому верхньому кутку схеми.

Модель демонструє перехресну різницю між двома шкалами культурних цінностей: цінності виживання на протигагу цінностям самовираження, традиційні цінності на протигагу світсько-раціональним цінностям. Отже, горизонтальна вісь — це індивідуальність, а вертикальна — звільнення від релігійних обмежень у суспільстві. Скандинавські країни надзвичайно індивідуалістичні/самодосліджувані та світські/сучасні.

Найдавніше опитування датується 1981-м, і ще відтоді норди завжди були у верхньому правому куті. Протягом понад 30 років проведення опитувань відбувся глобальний поступ до більшого самовираження та світських цінностей. Як вид ми загалом рухаємося до ліберальніших цінностей. Однак відносно одна одної різні культурні зони та більшість країн залишилися в тій самій частині загальної картини.

Існує сильний взаємозв'язок між тими державами, які мають високе самовираження та світсько-раціональні цінності (верхній правий кут), і тими, що займають високі позиції в інших цитованих нами дослідженнях і статистичних викладках. Кореляція цікава, але чи є тут причина та наслідки? Як нордичні країни потрапили туди, де вони сьогодні? Один набір цінностей об'єктивно не може бути кращим за інший, але більшість, мабуть, радше віддала б перевагу високому рівню ВВП на душу населення та рівню щастя в середовищі відповідальних людей, аніж низькому ВВП і нещастю серед опортуністів. Що змінилося першим: цінності чи достаток?

Малоймовірно, щоб нордичні країни були серед найбідніших країн Європи в 1830 році й водночас мали цінності, радикально

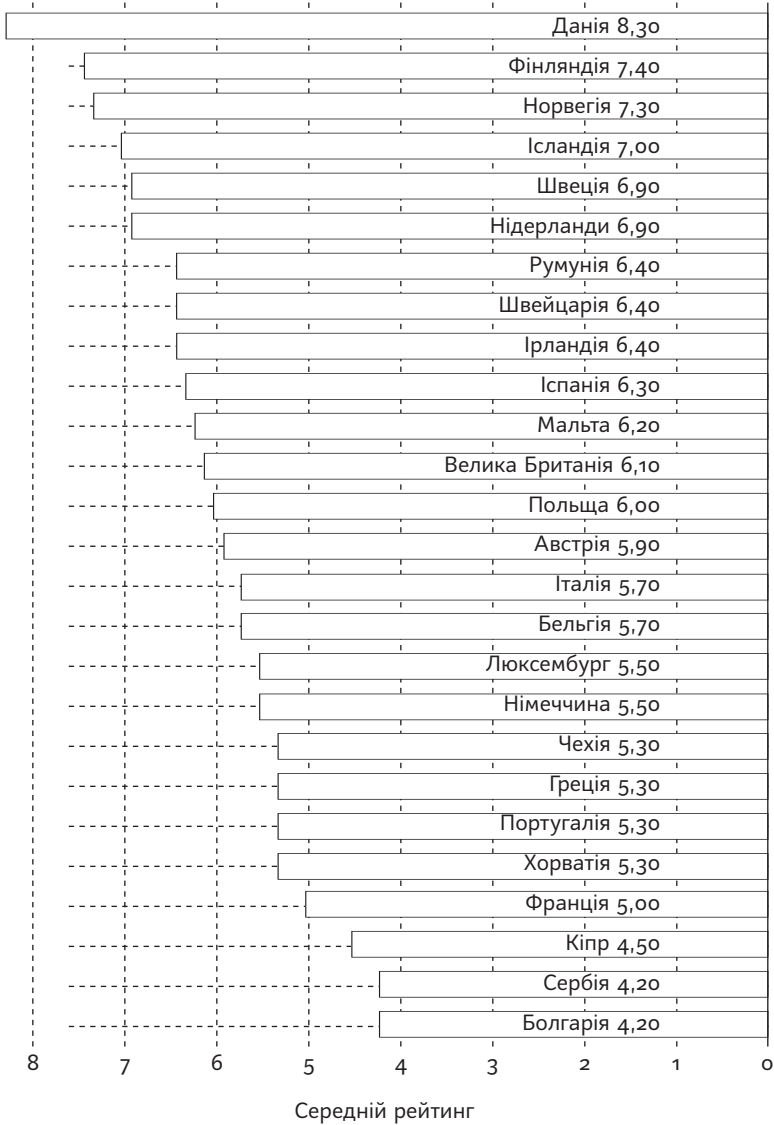

Рисунок 3. Міжособистісна довіра

Респонденти відповідають на запитання «Чи згодні ви з тим, що більшості людей можна довіряти?» й дають оцінку за шкалою від 0 до 10. Джерело: ourworldindata.org/trust.

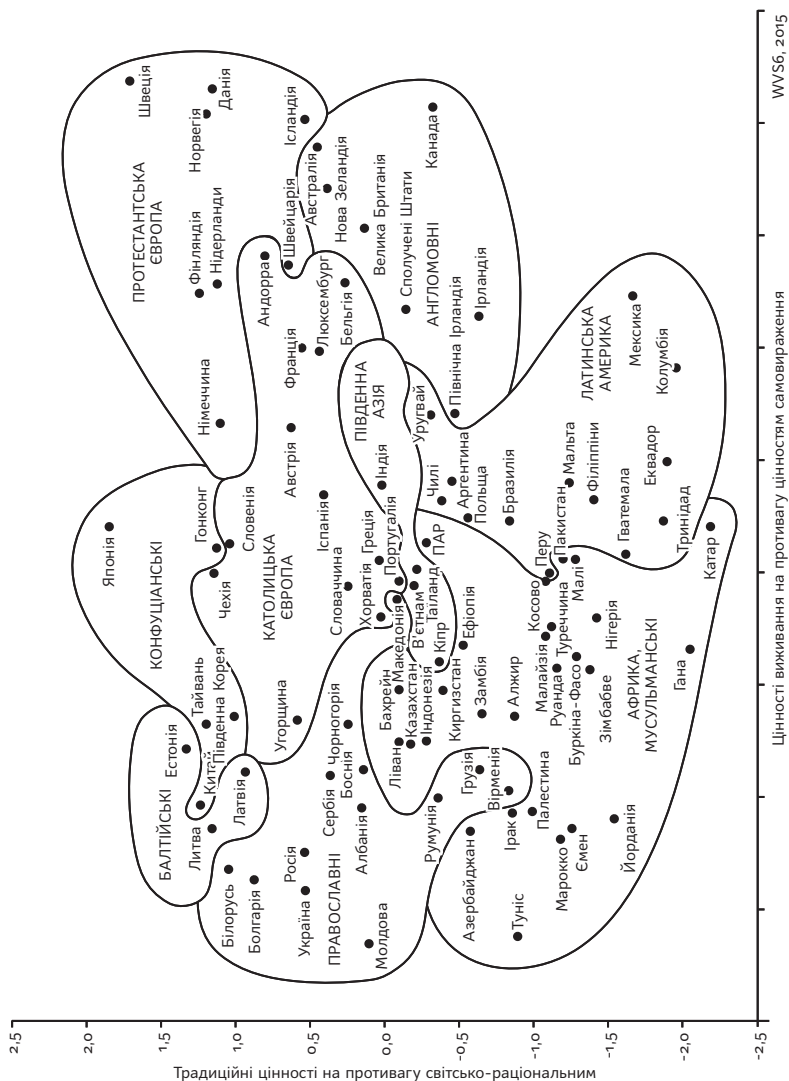

Рисунок 4. Світове дослідження цінностей

Скандинавським країнам властиві високе самовираження та світсько-раціональні цінності. Карта 2015 року. Джерело: worldvaluessurvey.org/wvs.jsp.

сучасніші, ніж у решти континенту. Насправді у Швеції в 1850-х роках спонсорований державою релігійний фундаменталізм був таким суворим, що США та кілька європейських країн офіційно протестували проти переслідувань громадян шведським урядом. Бідність була першою причиною еміграції із цієї північної країни, а релігійна несвобода — другою.

Те, про що свідчить «Світове дослідження цінностей» щодо нордичних країн, буквально є результатом народного руху до емансипації та модерності.

Коли я взяла собі каву й поїзд продовжив свій рух промерзлою південною Швецією, я продовжувала своє дослідження для цієї книжки. Що саме ми винайшли, де ми черпали натхнення, що насправді допомогло нам здійснити мирний перехід від бідної знедоленої феодальної монархії до квітучої індустріальної демократії? І як далі розвинути сучасні суспільства, де забудькуваті люди отримують назад свої мобільні телефони?

З огляду на опитування та статистику робимо висновок, що в нордичних країнах є щось надзвичайне, хоча вони в цьому не самотні. Одна держава точно продовжує перевершувати нас або наступати нам на п'яти — це Швейцарія. Ще кілька країн є нашими затятими конкурентами, хоча ми особисто вважаємо за краще називати їх своїми друзями. Там, вочевидь, придумали щось, про що варто знати, і їхній секрет теж вартий дослідження.

Коли ми прибули до Векше і я вийшла з поїзда, то ще раз перевірила, чи зі мною мій мобільний. Я схильна проявляти відповідальність, але чи довірила б я свій телефон абсолютно не знайомим людям? Навіть у нордичних країнах? До дідька, ні!